

Wojciech Chlebda 

Uniwersytet Opolski, Opole

PAMIĘĆ O ŻYDACH W WIELKICH SŁOWNIKACH JĘZYKA POLSKIEGO. REKONESANS. CZ. II¹

Słowa kluczowe: Żydzi, Polacy, nośniki pamięci, słowniki, kodyfikacja leksykograficzna

Keywords: Jews, Poles, carriers of memory, dictionaries, lexicographic codification

Analiza wstępna. Chcąc na początek wypróbować techniki analizy, zebrałem – na podstawie lektury polskiej publicystyki lat 2000. oraz literatury naukowej, eseistycznej i wspomnieniowej² – grupę 200 domniemanych jednostek języka polskiego³, jedno- i wielowrazowych, uznanych przeze mnie za nośniki polskiej pamięci o Żydach

1 Cz. I zob. „LingVaria” 2022, nr 1 (33), s. 69–82.

2 Tytuły prasowe to „Gazeta Wyborcza” wraz z jej cotygodniowymi dodatkami, „Polityka” i „Newsweek”. Z braku miejsca nie podaję dokładnych danych bibliograficznych przeczytanych pod kątem „judaików werbalnych” prac naukowych, książek wspomnieniowych, esejów, przewodników turystycznych i artykułów publicystycznych, mając nadzieję, że poniższy alfabetyczny wykaz nazwisk wybranych ich autorów pozwoli się zorientować, o teksty jakiego profilu chodzi; to m.in.: Władysław Bartoszewski, Anna Bikont, Michał Bilewicz, Adina Błady-Szwajgier, Jan Błoński, Alina Cała, Beata Chomątowska, Barbara Engelking, Piotr Forecki, Jan Grabowski, Jan Tomasz Gross, Henryk Grynberg, Mikołaj Grynberg, Rafał Hetman, Elżbieta Janicka, Maria Janion, Marcin Kącki, Bożena Keff, Mirosław Kofta, Ireneusz Krzemiński, Andrzej Leder, Jacek Leociak, Dariusz Libionka, Alina Margolis-Edelman, Andrzej Mencwel, Czesław Miłosz, Piotr Osęka, Paweł Reszka, Agnieszka Sabor, Antoni Sułek, Joanna Tokarska-Bakir, Mirosław Tryczyk, Marian Turski, Tomasz Żukowski.

3 Zaliczam do nich także zadomowione pożyczki z języków obcych: jidysz (*cymes*), hebrajskiego (*goj*, *szabat*), łaciny (*numerus nullus*) i niemieckiego (*Judenrat*, *Jude raus!*).

w podanym wcześniej rozumieniu i na potrzeby tej pracy nazwanych „judaikami werbalnymi”⁴. Zbiór ten, który będę tu określał jako „mały korpus judaików”⁵, tworzą dwa główne podzbiory tematyczne. Pierwszy reprezentuje, by tak rzec, spojrzenie wewnętrzne, *stricte* żydowskie: to zasymilowane przez język polski nazwy realiów żydowskich w szerokim sensie tego określenia (ubiorów, potraw, świąt itp.) typu: *cadyk, chałat, czulent, dybuk, kadisz, kirkut, koszer, menora, szabat, szmonces, tałes, Tora*. Druga grupa – to nazwy reprezentujące z reguły zewnętrzne spojrzenie na Żydów, w tym spojrzenie polskie, bezpośrednio lub pośrednio niesione przez takie jednostki, jak *getto ławkowe, numerus clausus, miejsce nieparzyste, mieć zły/dobry wygląd, po stronie aryjskiej, aleja szmalcowników, atmosfera pogromowa, żydowskie złoto, legendy o krwi*. Między tymi dwiema grupami jest też grupa nazw własnych różnego typu, które utraciły swoją toponimiczną niewinność, jak: *Auschwitz, Birkenau, Jedwabne, Kłuszyn*, a także *Wielka Akcja, Wielka Szpera, Holocaust, Shoah, Zagłada*. Skład korpusu jest pochodną prywatnych zainteresowań i lektur autora, przy czym kryterium skierowania napotkanych jednostek do korpusu była przede wszystkim frekwencja (co najmniej pięcio-, sześciokrotne użycie w różnych tekstach i w różnym czasie)⁶ i subiektywnie pojmowana emblematyczność dla tematyki żydowskiej.

Zebrany materiał okazał się bardzo różnorodny, rzec by nawet można – niezbórny (*Anatewka obok Auschwitz, kampania antysemicka obok karp po żydowsku, Marsz Żywych obok konferencja w Wannsee, Szalom! obok Jude raus!*). Zachowanie tej mozaiki w granicach korpusu odzwierciedla to, co faktycznie znalazło się w podanych lekturze tekstach, ale jest przede wszystkim świadectwem wielości polskich spojrzeń na żydowską obecność w naszym życiu w przeszłości i teraźniejszości, mając, moim zdaniem, wartość poznawczą samo w sobie⁷.

4 Na korpus ów składa się 200 jednostek głównych i 40 ich wariantów i/lub pochodnych – od graficznych (*Holocaust* vs. *Holokaust*) przez gramatyczne (*goj* vs. *gojka, marcowy emigrant* vs. *marcowi emigranci*) po leksykalne (*miasteczko Belz* vs. *Mein sztetete Belz*). Podstawą obliczeń procentowych jest liczba łączna, czyli 240.

5 Judaika werbalne mają więc znaczenie szersze niż Altbauerowskie „judaizmy” (zob. Altbauer 2002: 27). Ten ostatni termin można zarezerwować dla zapożyczonych jidyszyzmów i hebraizmów (jak niżej w przypisie 6), jednak obok nich do judaików werbalnych odnoszę także inne jednostki, mające w strukturze swych znaczeń wspominany tu parokrotnie „pierwiastek żydowski” – odniesienie, nawiązanie czy wskazanie na Żydów i żydowskość.

6 Dlatego nie zostały włączone do tego korpusu takie jednostki, jak np. zapożyczone z hebrajskiego lub jidysz: *chazan, kohen, lulaw, minjan, mohel, melachot, eruw, kitlech, Szma* czy *Bet Din* – pojawiły się wprawdzie w podanych lekturze tekstach polskich, ale z częstotliwością jednego, dwu użyc na cały zbiór tekstów.

7 Zdaję sobie przy tym sprawę, że poniższa analiza obejmuje tylko wąski i statyczny wycinek możliwego materiału: leksykalną część b u d u l c a wypowiedzi, ale nie same wypowiedzi. Obraz pamięci/niepamięci o Żydach powinien być rekonstruowany „z dominujących form stosunku Polaków do Żydów, z tego, jak Żydów postrzegano i opisywano, z dyskursu obiegowego różnych warstw polskiego społeczeństwa, z języka, z kontekstów, w jakich używano słowa »Żyd« i »żydowski«,

Odnosnie do słownikowej weryfikacji jednostek tego korpusu pod uwagę chcę wziąć docelowo pięć wielkich powojennych słowników języka polskiego (włączenie do analizy słowników przedwojennych, zwłaszcza Słownika warszawskiego, byłoby drugim etapem badań); są to słowniki języka polskiego pod redakcją Witolda Doroszewskiego, Mieczysława Szymczaka, Haliny Zgółkowej, Mirosława Bańki oraz Stanisława Dubisza. Kwerenda słownikowa obejmie szukanie jednostek i znaczeń; w praktyce oznacza to, że w wypadku jednostek wielowyrazowych, np. *ostateczne rozwiązanie kwestii żydowskiej*, ich obecność będzie sprawdzana w każdym słowniku pod każdym z ich pełnoznaczących komponentów (w tym wypadku pod czterema). Sprawdzać też będę, czy w strukturach znaczeniowych domniemanych nośników żydowskości ów pierwiastek żydowski został przez leksykografa dostrzeżony i odnotowany⁸, czy np. pod hasłem *chałat* utrwalono jedynie ogólne znaczenie ‘luźne okrycie, np. płaszcz lub fartuch’, czy także prymarne ‘długi, luźny, zwykle czarny płaszcz, noszony przez ortodoksyjnych Żydów’, jak w ISJP (choć tuż obok w ISJP *chałka* odwołania żydowskiego nie ma)⁹. Dla celów porównawczych obecność (a także frekwencja) wszystkich jednostek próbnego małego korpusu judaików będzie sprawdzana w podkorpusie zrównoważonym Narodowego Korpusu Języka Polskiego poprzez wyszukiwarkę PELCRA, a także w otwartej przestrzeni Internetu przeszukiwanej przez Google.pl.

Ponieważ niniejszy tekst ma charakter jedynie rekonesansu badawczego, przedstawię na początek stan rzeczy stwierdzony tylko w dwóch słownikach. Są nimi: *Słownik języka polskiego* pod red. M. Szymczaka (jego wydanie siódme z roku 1992)¹⁰

z przysłów, powiedzeń, dyskursu politycznego różnych ugrupowań itd.” (Keff 2020: 140). Od siebie dodam, że obiektem analizy powinny też być – jako nośniki pamięci o Żydach – elementy graficzne (np. stylizowana czcionka, towarzyszące tekstom graficzne symbole żydowskie), a w obszarze tekstów mówionych – także używanie chwytów prozodycznych (stylizowana wymowa i intonacja) i gestykulacji.

- 8 Tylko pozornie więc ISJP notuje jednostkę *dzielnica północna*, utartą zwyczajową nazwę żydowskiej części Warszawy. Pod hasłem *dzielnica* odnajdujemy jako przykład jego użycia sformułowanie „północna dzielnica mieszkaniowa”. Ale to produkt językowy: *dzielnica* z przykładu mogłaby też być południowa, zachodnia czy wschodnia, żydowska natomiast była właśnie tylko dzielnica północna, dlatego *dzielnica północna* jest reproduktem i nośnikiem pamięci o Żydach (postpozycja przydawki dodatkowo świadczy o *quasi*-terminologiczności tego wyrażenia) – tego jednak reproduktu ISJP nie utrwala.
- 9 Słownikowa kwerenda znaczeniowa nie objęła neosemantyzmów świeżej daty (*stodoła*, *sąsiedzi*), które kształtowały się w ostatnim 20-leciu, sprawdziłem natomiast wtórne znaczenia uformowane w całym okresie powojennym, jak przywołane przez Piotra Cywińskiego holokaustowe znaczenia wyrazów *rampa*, *barak*, *selekcja* (zob. cz. I niniejszego tekstu), nie odnalazłem jednak w ich definicjach jakichkolwiek nawiązań żydowskich. Skądinąd odrębnym zadaniem badawczym mogłoby być ustalenie, od kiedy (np. od którego z powojennych dziesięcioleci) owe znaczenia wtórne funkcjonują w polskiej świadomości i dla jakich grup społecznych są one charakterystyczne.
- 10 Słownik wydany został w latach 1978–1981 i był reklamowany jako pierwszy powojenny słownik języka polskiego przeznaczony dla masowego odbiorcy. Wybieram do analizy jego wydanie

i *Inny słownik języka polskiego* pod red. M. Bańki (2000). Oba te słowniki łączy zbliżona objętość (SJPSz z suplementem – 84 000 haseł, ISJP – 100 000), dzielą natomiast nie tylko czas powstania (ok. 25 lat dla słownika i 8 lat dla suplementu), ale i założenia koncepcyjne. SJPSz jest dziedzicem tradycji klasycznego *Słownika języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego (SJPD), któremu to słownikowi przypisuje się – nie bez powodu – scjentyzm i orientację encyklopedyczną tak w doborze haseł, jak i w sposobie eksplikowania znaczeń. *Inny słownik języka polskiego* jest z założenia słownikiem mającym odzwierciedlać zdroworozsądkowe postrzeganie świata¹¹, a eksplikowanie znaczeń dokonuje się w nim z użyciem tzw. definicji kontekstowej, zorientowanej na wypowiadający się podmiot. Obecność/nieobecność w obu słownikach jednostek z małego korpusu judaików pokazuje tabela, której kolumnę pierwszą zajmują jednostki korpusu i ich warianty, a pięć następujących kolumn – dane SJPSz, dane suplementu do tego słownika, dane ISJP oraz NKJP i Internetu (zob. tabela 1. na końcu tekstu). Obecność danej jednostki w słowniku oznaczona jest znakiem plusa, nieobecność – znakiem zera, przy czym odnotowywaniu podlegała nie tyle jednostka sama w sobie, ile jednostka w interesującym nas tu znaczeniu, które może się manifestować w eksplikacji znaczenia (na pierwszym miejscu), a także w przykładzie użycia jednostki, w ilustracji tekstowej bądź w informacji genetycznej (także etymologicznej)¹², albo w połączeniu tych form, spośród których najważniejszą jest jednak eksplikacja znaczenia. Jeżeli słownik odnotowuje daną jednostkę, ale nie utrwała w żadnej z powyższych form, zwłaszcza w definicji, żydowskiego komponentu znaczenia, w tabeli sytuacja taka oznakowana jest znakiem plusa i zera (+0), jak to ma miejsce na przykład w wypadku jednostek *chałka* czy *prasa polskojęzyczna* w ISJP¹³. Wartość podana w kolumnie NKJP to bezwzględna liczba wystąpień danej jednostki w korpusie, wskazana przez kolokator wyszukiwarki PELCRA. Ponieważ wyszukiwarka nie różnicuje znaczeń – ekscerpca kolokacji wybranej jednostki dokonuje się automatycznie i według kryterium czysto formalnego – jedno zadane hasło może przynieść wyniki semantycznie różne, także niezwiązane z poszukiwanym pierwiastkiem żydowskim (tak było np. z hasłami *bima* czy *cymes*); sytuacje

siódme („pierwsze wydane poza zasięgiem cenzury”) ze względu na uzupełnienia oraz suplement, którym to wydanie zostało opatrzone i do którego, jak znacząco pisze w przedmowie jego redaktor Zygmunt Saloni, „włączyliśmy wyrazy, które zostały pominięte w *Słowniku* skutkiem zbyt jednostronnej selekcji materiałów”.

- 11 Jak pisze we wstępie do ISJP M. Bańko, słownik ten reprezentuje „potoczną świadomość użytkowników polszczyzny”, co dla pytań o pamięć czy niepamięć wspólnotową jest czynnikiem istotnym.
- 12 Takie informacje podaje SJPSz: pod hasłem *chała* czytamy „duża podłużna pleciona bułka pszeniana zwykle słodka <z hebr.>”, a pod *klezmer* – „muzyk grający w lokalach rozrywkowych, na weselach itp., dla którego głównym celem jest zarobek, a nie twórczość artystyczna; grajek, muzykant <z hebr.>”. Informacja „<z hebr.>” jest tu jedynym śladem „pierwiastka żydowskiego”, sama definicja jest go pozbawiona. Brak także hasła *muzyka klezmerska*.
- 13 W praktyce więc jednostki takie nie mogły być zaliczone do słownikowych nośników pamięci o Żydach i zostały pominięte w obliczeniach.

takie zostały omówione w komentarzach w dalszej części tekstu. Wartość podana w kolumnie Google.pl to bezwzględna liczba wystąpień danego wyrazu lub ciągu wyrazów odnotowana w drugiej połowie lipca 2021 r.¹⁴

Na początek przedstawię dane ilościowe. Punktem wyjścia do obliczeń jest wspomnianych 240 jednostek jedno- i wielowyrzowych korpusu, co oznacza, że w wariantcie optymalnym powinniśmy mieć w każdym ze słowników 240 odnotowań. SJPSz utrwalił 44 jednostki, w których definicjach bądź informacjach przyhasłowych znalazły się – w tej czy innej postaci – pierwiastki żydowskie; stanowi to 18,3% zebranego korpusu judaików. Jeśli uważać suplement do tego słownika za jego organiczną część (a trudno byłoby rozpatrywać suplement w oderwaniu od dzieła, w odniesieniu do którego powstał), to znajdziemy w nim jeszcze 15 haseł z listy korpusu, których nie ma w SJPSz (oznaczono je w tabeli znakiem S); daje to w sumie 59 jednostek (24,6%). Co więcej, w suplementie można stwierdzić obecność dodatkowych 22 jednostek z pierwiastkiem żydowskim, których nie ma ani w SJPSz, ani na liście mojego korpusu¹⁵, co przynosi w sumie 81 judaizmów utrwalonych przez suplementowany SJPSz.

ISJP utrwalił łącznie 47 jednostek roboczego korpusu, czyli 19,6% jego zawartości. Ta różnica na niekorzyść ISJP (w liczbach bezwzględnych 47 do 81) jest o tyle zaskakująca, że SJPSz powstał w trudnym dla leksykografii czasie: w kilka lat po Marcu '68 roku, w okresie, kiedy tematyka żydowska nie dominowała, ogólnie mówiąc, w dyskursie publicznym¹⁶. Można się było spodziewać, że ISJP – opracowany i wydany nie tylko poza zasięgiem cenzury, ale i w warunkach, w których życie społeczności żydowskiej w Polsce poczęło się odradzać, problematyka żydowska

14 NKJP jest tekstowym zbiorem zamkniętym (o objętości ponad 250 milionów słów w części zrównoważonej), Internet – zbiorem otwartym. Oba źródła mają swoje istotne ograniczenia. W NKJP można odnaleźć tylko te jednostki, które były składnikami objętych korpusem tekstów, jeśli więc tak się złożyło, że teksty o danej tematyce nie weszły do korpusu lub weszły w niewielkiej liczbie, wyszukiwarka da wyniki zerowe lub jednostkowe (np. *Akcja Reinhardt* ma w NKJP zaledwie jedno wystąpienie, a *aleja szmalcowników* – o). Wiarygodność danych Google.pl obniża z kolei fakt pozycjonowania stron internetowych i duża powtarzalność tych samych stron. W obu źródłach brak tagowania semantycznego, wyszukiwanie przynosi więc wyniki bardzo niejednorodne znaczeniowo (np. na hasło *chazan* 'osoba prowadząca nabożeństwo z mniejszego pulpitu przed aron ha-kodesz' wyszukiwarka NKJP przyniosła 23 wyniki, z czego 21 dotyczyło lekarza prof. Bogdana Chazana, a tylko dwa – synagogałnego kantora). O ile przy 23 wynikach można takie znaczenia rozdzielić, o tyle przy wynikach idących w setki tysięcy, a nawet miliony (jak w Internecie), jest to niemożliwe; takie liczby zostały opatrzone znakiem asterisku sygnalizującym dane pomieszane (zob. np. *babiniec*, *bima*, *Bund*, *Kuczki*, *parch*, *Żegota* i in.). Traktuję te dane jako czysto orientacyjne i jedynie pomocnicze.

15 Są to: *bajgiel*, *filakterie*, *handeles*, *judaika* (i *judaica*), *meches*, *pachciarz*, *rabinat*, *rabinacki*, *rabiniczny*, *rodał*, *saduceusz*, *sanhedryn*, *starotestamentowy*, *wychrzcić się*, *wychrzczony*, *żydlaczyć* oraz nazwy własne: *Annasz*, *Babel*, *Golem*, *Jahwe*, *Kajfasz*.

16 Poświęcano jej bardzo wiele miejsca, ale w wąskiej perspektywie ideologiczno-propagandowej i w napastliwej tonacji, co Michał Głowiński nazwał „marcowym gadaniem” (Głowiński 1991).

i polsko-żydowska była podejmowana na łamach czasopism naukowych i w mediach codziennych (choć nie w tym wymiarze co po cezurze roku 2000), a tematy żydowskie stały się składową kultury popularnej – otworzy się na leksykę i frazeologię tego obszaru szerzej niż SJPSz. Oba słowniki utrwaliły łącznie 87 jednostek z pierwiastkiem żydowskim¹⁷, ale uczestnik życia publicznego w Polsce lat 20. XXI w. nie znajdzie w słownikach – pomyślanych jako przeznaczone do użytku powszechnego – takich jednostek, bez których wypowiedzanie się na tematy żydowskie i dialog polsko-żydowski wydają się współcześnie wręcz niemożliwe: to m.in. *ustawy norymberskie, z aryjskiego paragrafu, na aryjskich papierach, po stronie aryjskiej, konferencja w Wannsee, ostateczne rozwiązanie kwestii żydowskiej, dokument podróży, wydarzenia marcowe, getto ławkowe, miejsce nieparzyste, lista Schindlera, dzieci Sendlerowej, Archiwum Ringelbluma, mezuzza, midrasz, mord rytualny, mieć zły wygląd, pogrom kielecki, ocalony z Holocaustu, świadkowie Zagłady* (brak nawet samego rzeczownika *Zagłady*). Trzeba też pamiętać, że część jednostek korpusu pojawia się w słownikach, ale wyłącznie jako fragment ilustracji przykładowych, a nie na pozycjach hasłowych. Nie ma np. w ISJP hasła *mieć semickie rysy, po stronie aryjskiej, aryjskie papiery, wydarzenia marcowe*, jedynie w przykładach ilustrujących znaczenia wyrazów *semicki, aryjski, wydarzenia* możemy przeczytać np.: „Udało mi się opuścić mury getta i zdobyć pokój na Chłodnej, po stronie aryjskiej”, „Miał dobre aryjskie papiery”, „semickie rysy twarzy”. Ale to oznacza, że użytkownik słownika nie dowie się, czym i dla kogo były „papiery aryjskie”, gdzie i dlaczego istniała „stona aryjska”, do czego sprowadzają się „semickie rysy”; odrębnych eksplikacji znaczeń odnośnych jednostek tu brak. Szczególny jest wypadek jednostki *wydarzenia marcowe*: odnajdujemy ją jako ilustrację znaczenia 3.: ‘Słowo „wydarzenia” odnosiemy do demonstracji, strajków, rozruchów itp. odbywających się w jakimś miejscu i czasie’. *Usunięto go z Uniwersytetu Warszawskiego po wydarzeniach marcowych*. Co to jednak za wydarzenia, dlaczego usuwano w ich rezultacie ludzi z uniwersytetu – tego się ze słownika nie dowiemy, nie ma w nim bowiem takich hasła, jak *Marzec, Marzec '68, marcowy, marcowa emigracja, marcowy docent* itp., co odnotowuję właśnie w kontekście pamięci/niepamięci o Żydach, gdyż, jak przekonująco dowodzą autorzy pracy *Tożsamość po pogromie*, eufemizm *wydarzenia marcowe* kryje w istocie kolejny z antyżydowskich pogromów, a „sam Marzec trwa” (Molisak, Czapliński

17 Nie jest tak, że jeśli SJPSz z suplementem odnotował łącznie 59 judaików z korpusu, a ISJP – 47, to oba słowniki utrwaliły ich sumę (106, czyli 44,1% korpusu). Musimy porównać (np. z użyciem kół Eulera) skład podzbiorów obu słowników i wyróżnić w nich część wspólną (jednostki powtarzające się w nich) i części różne. Operacja ta pokaże, iż SJPSz i ISJP utrwaliły 37 tych samych jednostek, SJPSz 19 jednostek, których nie ma w ISJP, ISJP z kolei 9 jednostek, których nie ma w SJPSz; daje to łącznie 65 odrębnych jednostek w obu słownikach (a więc tylko 27% korpusu). Do tej liczby możemy dodać 22 jednostki z suplementu, których brak zarówno w SJPSz, jak i w korpusie; ostatecznie możemy powiedzieć, że SJPSz z suplementem i ISJP odnotowały razem 87 judaików werbalnych (ale tylko 65 z małego korpusu).

2019: 9). Jest zaskakujące, że w siatce haseł ISJP zabrakło haseł, które już dawno, co zaświadcza teksty publicystyczne, wybiły się na publiczną samodzielność, jak *getto ławkowe*, *ustawy norymberskie*, *ostateczne rozwiązanie*, *szmalcownik* czy – z grupy żydowskich realiów – *dybuk*, *kadisz*, *macewa*, *menora*, *mezuz*a, *sztetl*, *tales*, które zajmują wszak trwałe miejsce w dzisiejszej polskiej przestrzeni komunikacyjnej. Zagadkowe są losy wyrazu *szmalcownik*, który był odnotowany w SJPD (tom VIII z roku 1966), zniknął z SJPSz (1976), pojawił się w suplemencie do niego z roku 1992, po czym ponownie zniknął z ISJP (rok 2000).

Wstępne wnioski. O ile dane liczbowe mają wymiar obiektywny, ich ocena musi być subiektywna, nie mamy bowiem płaszczyzny porównania, do której można by pozyskane dane odnieść. To, że dwa ważne dla polskiej leksykografii – i dla tzw. masowego odbiorcy – słowniki odnotowały w sumie 65 z nader ograniczonego przecież korpusu naszych judaików werbalnych¹⁸, oznacza jednocześnie, że nie odnotowały w żadnej postaci aż 175 jednostek tegoż zbioru (72,9%), część judaików odnotowanych nie zawiera też pierwiastka żydowskiego w najważniejszej części artykułu hasłowego, jaką jest definicja znaczenia, a wśród judaików nieodnotowanych są jednostki o szczególnej wadze dla dialogu polsko-żydowskiego, zwłaszcza o tematyce holokaustowej. Rzecz jednak nie w tym, że współczesny użytkownik języka nie poradzi sobie z ustaleniem znaczeń takich jednostek, jak: *getto ławkowe*, *ostateczne rozwiązanie*, *szmalcownik*, *dybuk*, *kadisz*, *macewa*, *menora* czy *mezuz*a – wystarczy, że w razie potrzeby zajrzy do własnego smartfona. Rzecz w tym, że w słownikach – zwłaszcza w składach ich siatek hasłowych i w zbiorach definicji – powinno się kumulować całe historyczne doświadczenie danej wspólnoty narodowej, powinien się kondensować jej obraz świata, odbijać system wartości. Doświadczenie to, ów obraz i hierarchia wartości powinny zostać leksykograficznie odzwierciedlone w swojej pełni, gdyż bogactwem jest uświadamianie sobie także złych doświadczeń, fałszywych ocen, błędnych sądów, powielanych przez wieki, a wchłoniętych przez język krzywdzących stereotypów. Gdy lata temu sformułowałem postulat, by leksykografia utrwałała rezultaty „dwuocznego oglądu świata”, chodziło o łączenie oglądu naukowego ze zdroworozsądkowym (zwanym też ludowym bądź naiwnym)¹⁹;

18 Zasadnie narzuca się pytanie, jak wielki jest faktyczny korpus werbalnych judaików polskich. Jednak jego granic nie da określić w sposób obiektywny, korpusy takie bowiem są zawsze konstrukcjami podmiotowymi, subiektywnymi i nie wyodrębiają się same przez się. Niemniej wydaje się, że zasób takiego korpusu stanowi wielokrotność przyjętej tu liczby 240 jednostek.

19 Por.: „Ludzka wizja świata jest jakby rozpięta między biegunem wyobrażeń »racjonalnych«, »scjencyalnych« – i biegunem wyobrażeń nieracjonalnych, potocznych, zdroworozsądkowych, obejmując wszelkie stadia pośrednie między nimi. Skala ta w całości stanowi osiągnięcie myśli ludzkiej, w całości jest dokumentem jej pracy poznawczej, jej rozwoju – w całości więc powinna być utrwalana przez leksykografię, bez wybiórczego wstępnego dzielenia nazw i ich znaczeń na »racjonalne« [...] i »nieracjonalne« [...]. Miałoby przy tym, jak sądzę, głębszy sens, gdyby owe »racjonalne« i »nieracjonalne« znaczenia były zestawiane z sobą w ramach jednego artykułu hasłowego, a nie na przykład w oddzielnych słownikach. Tak zestawiony artykuł hasłowy byłby

dzisiaj można by rozumieć ten postulat szerzej, odnosząc go *mutatis mutandis* do językowych świadectw i „dobrej”, i „złej” pamięci o Żydach. Cała utrwalona w języku paleta polskich postaw wobec Żydów jest naszym historycznym i kulturowym dorobkiem – i cała powinna być w słownikach uwzględniona.

Nie mamy tu przy tym do czynienia z pomijaniem przez słowniki jednostek nieistotnych, przestarzałych, zapomnianych. W niewielkiej nocie, którą tygodnik „Polityka” skwitował wystąpienie Młodzieży Wszechpolskiej przeciwko rekrutacji cudzoziemskich studentów na Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, czytamy, że „rektorka [UAM] odniosła się do banneru »UAM dla Polaków« oraz internetowych wpisów, przestrzegając, że takie komentarze »zbliżają się niebezpiecznie do myślenia, które przed laty doprowadziło do powstania getta ławkowego czy zasady *numerus clausus*»²⁰. To jedno zdanie zawiera aż trzy jednostki z małego korpusu judaików: *getto ławkowe*, *numerus clausus* i *UAM dla Polaków* – trawestację skierowanego przeciw Żydom endeckiego hasła *Polska dla Polaków*. To pokazuje aktualność jednostek charakteryzowanych wcześniej jako świadectwa „zewnątrznego” spojrzenia na Żydów. Nie inaczej jest z jednostkami ściśle żydowskiego pochodzenia: w kilka dni po nocie z „Polityki” w „Gazecie Wyborczej” ukazał się reportaż zawierający 26 jednostek z grupy judaików werbalnych (nie licząc żydowskich nazw własnych), niejednokrotnie w tekście powtarzanych. Czytamy w nim dla przykładu:

[Żydzi] trudnili się m.in. złotnictwem i przepisywaniem na pergamin krótkich fragmentów Tory, które umieszczano w mezuzach przy wejściu do tysięcy żydowskich domów w szerokiej okolicy. Na ościęcińskich futrynach też jeszcze widać ich ślady. Miasteczko zwane było w jidysz Ort Tora. Stała tu kryta blachą bożnica z emporą dla kobiet (po wojnie zamieniona w sklep); był bet midrasz (cheder) do studiów talmudycznych dla chłopców i mężczyzn, przy nim pierwsza w mieście latarnia. Była mykwa (rytualna łaźnia) i jesziwa rabina Dawida Zalmana; był też cmentarz zwany przez chrześcijan „kircholem” – dziś macewy z niego utwardzają drogę z Ościęcina do Borucinka²¹.

Należy podkreślić, że teksty tego rodzaju nie są w naszej dzisiejszej przestrzeni dyskursywnej czymś incydentalnym, stanowią raczej jej stałą i nieodłączną część. Jest oczywiste, że dopiero pełna kwerenda we wszystkich wielkich powojennych słowni-

zatem próbą rekonstrukcji naszego ogólnoludzkiego »dwuocznego« oglądu świata w jego praktycznej wielowymiarowej wizji polskiej” (Chlebda 1993: 201–202).

20 (AS), *Studia dla Polaków?*, „Polityka” 2021, nr 31, s. 7.

21 P. Głuchowski, *Asfalt na macewach*, „Wolna Sobota”, cotygodniowy dodatek do „Gazety Wyborczej”, 2021, nr 176, s. 12–13. Jednostki te to: *Holocaust*, *ocaleni z Holocaustu*, *ofiary Holocaustu*, *Szoah*, *mezuz*, *bożnica*, *bet midrasz*, *cheder*, *Tora*, *mykwa*, *jesziwa*, *rabin*, *jidysz*, „*kirchol*” [kirkut], *talmudyczny*, *chasydzi*, *chałaciarze*, *syjonistyczny*, *koszerny*, *goj*, *kahal*, *wychrzczony*, *kwestia żydowska*, *synagoga*, *gwiazda Dawida*, *pożydowski*. Tylko *mykwa* ma przy sobie nawiasowy przypis wyjaśniający („rytualna łaźnia”).

kach języka polskiego i porównawcze zestawienie jej wyników pomoże w odpowiedzi na pytanie, czy słownikowe luki w zakresie judaików werbalnych są stałe czy przejściowe, czy są wynikiem przeoczeń – czy jakiejś tendencji. Szczególną uwagą należy, jak sądzę, obdarzyć nie tylko braki słownikowe same w sobie, ale ubytki słownikowe, to znaczy przypadki pomijania w siatkach haseł słowników późniejszych tych faktów werbalnych, które zostały już utrwalone w słownikach wcześniejszych. Przypadki takie (jak np. losy wyrazu *szmalcownik*) prowokują pytanie, czy w ocenie danego leksykografa pominięcie tej czy innej jednostki języka jest świadectwem jej naturalnego wyjścia z obiegu komunikacyjnego – czy też pominięcie takie jest deklaracją swoistego *désintéressement* leksykografa wobec określonego faktu rzeczywistości językowej. Być może jest tak (wrażenie to domaga się badawczej weryfikacji), że istotne braki w dokumentowaniu przez nasze słowniki werbalnych świadectw pamięci o Żydach nie wynikają z czyjejkolwiek złej woli, niechęci czy niewiedzy. Dochodzą tu raczej do głosu ukryte kody kultury sterujące ludzkimi poczynaniami i programujące ich wybory także poza ich wolą i świadomością²². Nie zmienia to jednak skali dostrzeżonych braków, dlatego warto przywołać w tym miejscu słowa Justyny Kowalskiej-Leder: „W całym okresie powojennym pamięć o Zagładzie podlegała wielu procesom modelującym, również, choć nie tylko, na poziomie polityki państwa, co przekształcało ją w istotie w niepamięć” (Kowalska-Leder et al. 2017: 19). W sytuacji, gdy do głosu dochodzi pokolenie skazane już tylko – w najlepszym wypadku – na postpamięć o wojnie i Zagładzie, tak istotne luki słownikowe sprawiają, że w obliczu znaczących przewartościowań w dzisiejszym polskim imaginariu płaszczyzna odwoławcza dla niknącej pamięci zbiorowej sama poczyną nikać – ze skutkami społecznymi trudnymi dziś do przewidzenia²³. Tymczasem słowniki – nie tylko jako opracowania użytkowe, ale także jako teksty kultury – mogłyby sprzyjać realizacji tego szczególnego procesu komemoracji, który Joanna B. Michlic nazwała „pamiętaniem dla upamiętnienia” (Michlic 2011: 227), a którego istotą jest podkreślanie

22 Por.: „Wzory kultury, które uczyniły Zagładę wyobraźną i możliwą, są dobrze widoczne i łatwo czytelne w całym przekroju dominującej kultury. [...] Zakorzenione w przeszłości, władają teraźniejszością w kraju, który społeczną i kulturową energię inwestuje niemal bez reszty w rozbrojenie swojego potencjału przewartościowania oraz zmiany” (Janicka 2020: 125). We wcześniejszym tekście E. Janicka precyzuje: „Siła wzorów kultury opiera się w dużej mierze na tym, że pozostają one nierozpoznane, przezroczyście, stanowią społeczno-kulturową oczywistość” (Janicka, Żukowski 2016: 286; o wzorach tych zob. też m.in. Kaprański 2016; Żukowski 2018, 2021; Keff 2020). Jeżeli do „wzorów kultury” zaliczyć także język, to w dzisiejszej humanistyce polskiej coraz wyraziściej formułowana jest teza, iż w mówieniu o Żydach język – język polski – nieuchronnie popycha nas w stronę interpretacji wykluczających, stanowiąc bez mała opresyjną instytucję kultury.

23 Do odrębnego rozpatrzenia pozostawiam rodzące się pytanie, czy istnieje – choćby daleki i pośredni – związek przyczynowo-skutkowy między uwidocznionym tu zakresem słownikowej kodyfikacji nośników pamięci o Żydach a tezą Sławomira Kaprańskiego, iż w Polsce Żydzi „są upamiętniani, ale nie pamiętani”: nie stanowią części pamięci komunikacyjnej w skali masowej (Kapralski 2016: 354).

zarówno na poziomie kognitywnym, jak i moralnym, pustki, która powstała po ludobójstwie polskich Żydów. Centralne miejsce w tym wymiarze zajmuje dyskusja na temat relacji polsko-żydowskich we wszelkich ich aspektach, włącznie z krzywdami wyrządzonymi żydowskiej mniejszości przed Zagładą, w okresie jej trwania i później. Intencją zwolenników „pamiętania dla upamiętnienia” jest oplakiwanie i upamiętnienie utraty dziesięciu procent przedwojennej liczby obywateli Polski i pogodzenie się z ciemną, niechlubną kartą przeszłości stosunków z mniejszością żydowską przez uczynienie jej częścią historii Polski, współczesnej świadomości historycznej i powszechnej pamięci. Co więcej, nalegają oni nie tylko na włączenie do historii kraju historii Żydów polskich i innych mniejszości etnicznych i narodowych, które żyły na polskich ziemiach, ale także na traktowanie Żydów polskich i innych mniejszości jako członków narodu polskiego w znaczeniu obywatelskim. Tym samym angażują się w budowanie polskiego społeczeństwa patrzącego w przyszłość, otwartego i opartego na obywatelskim pojęciu wspólnoty narodowej, a tym samym inkluzywnego (ibid.).

Tabela 1. Obecność judaików werbalnych w słownikach, NKJP i Internecie

Jednostka	SJPSz	Supl.	ISJP	NKJP	Google.pl
Akcja Reinhardt	0		0	1	2220
aleja szmalcowników	0		0	0	2
Anatewka	0		0	2	6420
antysemityzm	+		+	791	47200
antysemicki	0		+	93	5940
antysemita	+		+	77	14700
Archiwum Ringelbluma	0		0	13	7040
aron ha-kodesz	0		0	8	6110
aryjskie papiery	0		0	16	2630
na aryjskich papierach	0		0	14	2310
atmosfera pogromowa	0		0	0	438
Auschwitz	0		0	1940	5680000
babiniec	+0		+0	26300*	39500*
bar micwa	0		0	6	3680
Bełżec	0		0	39	159000
bet midrasz	0		0	0	2980
bet tahara	0		0	0	14800
Bij Żyda!	0		0	14	1400
bima	0		0	14*	3000000*
Birkenau	0		0	158	1300000
bożnica	0		+	25	13300
bóżnica	+		0	46	7750

Jednostka	SJPSz	Supl.	ISJP	NKJP	Google.pl
Bund	0		0	110*	15400000*
bundowcy	0		0	27	1540
cadyk	+		+	78	7020
chałat	+		+	61*	5900*
chałaciarz	0		0	0	993
chałka	+0		+0	9*	22100*
chała	+		+0	48*	10400*
Chanuka	0		0	15	246000
chasyd	+		+	21	7650
chasydyzm	+		+	34	4380
cheder	+		0	9	327000
cymes	+		+	53*	409000*
czulent	0		0	23	5290
diaspora żydowska	0		+0	8	15000
dokument podróży	0		0	55*	1370*
drzewko w Yad Vashem	0		0	0	1420
<i>kto ma swoje drzewko w Yad Vashem</i>	0		0	0	104
dybuk	0	S	0	31	22800
dzieci Sendlerowej	0		0	0	2150
dzielnica północna	0		0	3	261000
Esterka	0		0	28	20200
frankiści	+		0	16	3500
gefilte fisz	0		0	8	2360
getto	+		+	688	2930000
getto ławkowe	0		0	18	13100
gęsie pipki	0		0	5	8130
gmina żydowska	+		+	111	175000
goj	0	S	+	66	2090000
gojka	0		+	5	40400
granatowa policja	+0		+0	6	66100
granatowy policjant	+0		+0	24	117000
gudłaj	0	S	0	0	2980
gwiazda Dawida	0		+	34	187000
Halacha	0		0	6	376000
Haskala	0		0	7	58200
Holocaust	0	S	+	417	16000000
Holokaust	0		+	93	198000

Jednostka	SJPSz	Supl.	ISJP	NKJP	Google.pl
hucpa	0	S	0	75	11600
Jak bida, to do Żyda.	0		0	4	12700
Jankiel	0		0	88	25100
jarmułka	+		+	12	5370
Jedwabne	0		0	329*	322000
jesziwa	0	S	0	11	4710
jidysz	+		+	258	392000
jidisz	0		0	51	396000
Jidyszland	0		0	3	2550
Jom Kipur	0		0	28	27200
judaizm	+		+	242	163000
Jude raus!	0		0	17	43300
Judenrat	0		0	22	109000
Judenrein	0		0	11	32500
Judenfrei	0		0	2	25800
kabała	+		+	152	334000
kabalistyczny	+		+	12	3990
kadisz	0	S	0	43	7580
kahał	+		0	19	4270
kampania antysemityczna	0		0	5	14800
kantor	+		+	614*	9900000*
karp po żydowsku	+		+0	16	19500
kibuc	+		+	30	55800
kipa	0		0	1	4020
kirkut	+		+	94	26000
kitel	+0		+0	100*	3500*
klezmer	+		0	58	790000
kłamstwo jedwabińskie	0		0	0	2930
kłamstwo oświęcimskie	0		0	13	19200
Kochajmy się jak bracia, a liczymy się jak Żydzi.	0		0	0	13700000
kolacja sederowa	0		0	2	1700
konferencja w Wannsee	0		0	0	105000000
Janusz Korczak (Henryk Goldszmit)	0		0	359	189000 (łącznie)
koszerny	+		+	29	8780
koszer	+		0	12	5490

Jednostka	SJPSz	Supl.	ISJP	NKJP	Google.pl
Kto ratuje jedno życie, ten ratuje cały świat.	0		0	0	480000
kuczka	+		0	19	22200
Kuczki	0		0	(łącznie)	13100*
kugiel	+		0	34*	7080
kugel	0		0	17	2810000
ladino	0		0	6	1650000
lampa chanukowa	0		0	0	18700
legendy o krwi	0		0	1	182000
lista Schindlera [także: „Lista Schindlera”]	0		0	51	94700
litwak	0		0	8	96500
litwacy	0	S	0	4	(łącznie)
maca	+		+	256*	9980000
macewa	0	S	0	11	6290
Majdanek	0		0	51	401000
marcowa emigracja	0		0	0	8770
marcowy emigrant	0		0	0	4370
marcowi emigranci	0		0	1	2250
marcowy docent	0		0	1	1580
marcowi docenci	0		0	5	1200
Marsz Żywych	0		0	18	25500
Marzec	0		0	2244*	1070000
Marzec' 68	0		0	19	(łącznie)
mełamed	0		0	7	2120
menora	+		0	80	461000
mezuzza	0		0	8	90600
miasteczko Bełz	0		0	3	8300
Mein sztetetele Bełz	0		0	0	6550
midrasz	0		0	16	6620
<i>kto</i> ma dobry wygląd	0		0	2	1690000
<i>kto</i> ma semickie rysy	0		+0	0	9370000
semickie rysy	0		0	5	3330
<i>kto</i> ma zły wygląd	0		0	2	1930000
miejsce nieparzyste	0		0	0	23900
mienie pożydowskie	0	S	0	11	11700
moczarowcy	0		0	9	2390
moczarowiec	0		0	2	1210

Jednostka	SJPSz	Supl.	ISJP	NKJP	Google.pl
mord rytualny	0		0	22	14200
Muranów	0		0	55	82300
muzyka klezmerska	0		0	10	13100
mykwa	+		0	18	8250
myszygene	0		0	3	1540
najazd na Myślenice	0		0	3	546000
Nalewki	0		0	371*	236000
naród wybrany	0		0	95	29500
Nie kupuj u Żyda.	0		0	12	1000000
Nie przepraszam za Jedwabne.	0		0	0	14100
niewdzięczny Żyd	0		0	0	5740
niewdzięczność żydowska	0		0	0	7690
noc kryształowa	0		0	9	40200
Noc Kryształowa	0				(łącznie)
numerek życia	0		0	0	33500
numerus clausus	0		0	45	173000
numerus nullus	0		0	5	13300
obrzezanie	0		0	54	33700*
obrzezany	0		+0	50	(łącznie)
obrzeża Zagłady	0		0	0	6780
ocalony z Holokaustu	0		0	0	168000
ocaleni z Holokaustu	0		0	0	10000
odżydzenie	0		0	1	2450
ohel	0		0	7	447000
ortodoksyjni Żydzi	0		0	33	15000
ortodoksyjny Żyd	0		0	4	12400
ostateczne rozwiązanie kwestii żydowskiej	0		0	10	13200
paragrafy aryjskie	0		0	0	409
paragraf aryjski	0		0	6	(łącznie)
z aryjskiego paragrafu	0		0	0	65
parch	+0		+0	22*	2250000*
parchaty	+0		0	4*	3460*
pejs	+		+	5	184000
pejsy	+		+	65	5390
pejsaty	+		0	10	3580
pejsachówka	0	S	0	3	1740
Pesach	0		0	34	1320000

Jednostka	SJPSz	Supl.	ISJP	NKJP	Google.pl
pogrom kielecki	0		0	35	20900
polowanie na Żydów	0		0	2	1350000
Judenjagd	0		0	0	7060
polscy Sprawiedliwi	0		0	0	4890
Sprawiedliwi	0		0	212*	101000*
Sprawiedliwi wśród Narodów Świata	0		0	10	108000
Polska dla Polaków	0		0	61	31000000
powstanie w getcie warszawskim	0		0	41	71900
prasa polskojęzyczna	0		+0	0	10000*
prawdziwi Polacy	0		0	28	27000
prawdziwy Polak	0		0	36	186000
Protokoły mędrców Syjonu	0		0	18	14500
przechrzta	+0		0	32	8780*
przemysł Holocaustu	0		0	3	18500
Purim	0		0	48	2980000
rabin	+		+	596	3600000
Rebe!	0		0	74	1620000*
reb	0		0	83	10600000*
rugie marcowe	0		0	0	2
rzeszak	+0		0	7	8360*
seder	0		0	7	3800000
Shoah	0		+	83	1410000
Shoa	0		0	2	(łącznie)
Szoa	0		0	13	25300
siksa	0		+0	26	197000
sziksa	0		0	0	2570
Sobibór	0		0	17	116000
sprawa Dreyfusa	0		0	19	11400
starozakonny	+		+	16	3630
starozakonni	+		+	25	8460
starsi bracia w wierze	0		0	2	12700
Statut kaliski	0		0	2	177000
Strefa wolna od LGBT	0		0	0	56300
Swój do swojego po swoje.	+0		0	1	1400000
Syjniści do Syjamu	0		0	7	1390
syjonizm	+		+	91	19400
syjonistyczny	+		+	16	4950
syjonista	+		+	87	4390

Jednostka	SJPSz	Supl.	ISJP	NKJP	Google.pl
synagoga	+		+	307	440000
szabaśnik	0		0	2	1980
szabat	+		+	139	62900
szabas	+		+	105	199000
Szalom!	0		0	67	41500
szames	0		0	28	10700
szmalcownik	0		0	20	4260
szmalcownicy	0	S	0	32	4080
szmalcownictwo	0		0	16	3260
szmonces	0	S	+	6	5180
szofar	0		0	2	4860
sztetl	0		0	51	105000
Ściana Płaczu	0		+	59	62100
świadek Zagłady	0		0	1	18800
świadkowie Zagłady	0		0	1	35400
świecznik siedmioramienny	+0		0	5	5120
Święto Kuczek	0		0	2	19800
Święto Szałasów	0		0	12	12500
Talmud	0		+	128	2520000
talmudyczny	0	S	+	11	4240
tałas	0		0	46	4830
tefilin	0	S	0	24	74800
Tora	0		+	152	9600000
Treblinka	0		0	45	28000
trzecia faza Holocaustu	0		0	0	32
Umschlagplatz	0		0	89	119000
ustawy norymberskie	0		0	18	14900
Wasze ulice, nasze kamienice.	0		0	1	174000
Wielka Akcja <Likwidacyjna>	0		0	90*	932000*
Wielka Szpera	0		0	0	13200
wieszanie Judasza	0		0	0	3720
wydarzenia marcowe	0		+0	24	19300
wyjście przez komin	0		0	2	633
zabijanie dzieci na macę	0		0	0	106000
przerabianie dzieci na macę	0			8	3030000
Zagłada	+0	Zagłada	+0	476*	28200*

Jednostka	SJPSz	Supl.	ISJP	NKJP	Google.pl
zasymilowany Żyd	0		+0	2	1710
zasymilowani Żydzi	0		+0	3	4020
złote żniwa	0		0	0	107000
zwoje Tory	0		0	9	15800
Żegota	0		0	97*	45200*
żydokomuna	0	S	+	27	14600
żydowskie złoto	0		0	3	155000
żydożerczość	0		0	0	43
żydożerczy	0		0	0	930
Żydzi aszkenazyjscy	0		0	7	4990
aszkenazyjczycy	0		0	9	3980
Żydzi do gazu!	0		0	11	64300
Żydzi na Madagaskar!	0		0	0	13300000
Żydzi sefardyjscy	0		0	5	4620
sefardycy	0		0	6	3650
Żydzi – wszy – tyfus plamisty.	0		0	0	9060

Źródło: opracowanie własne.

Literatura

- ALTBAUER M., 2002, *Wzajemne wpływy polsko-żydowskie w dziedzinie językowej*, wybór i oprac. M. Brzezina, Kraków.
- CHLEBDA W., 1993, *Słownik a „dwuoczne postrzeganie świata”*, [w:] J. Bartmiński, R. Tokarski (red.), *O definicjach i definiowaniu*, Lublin, s. 195–205.
- GŁOWIŃSKI M., 1991, *Marcowe gadanie. Komentarze do słów 1966–1971*, Warszawa.
- ISJP: M Bańko (red.), *Inny słownik języka polskiego*, t. I–II, Warszawa 2000.
- JANICKA E., 2020, *Herbarium Polonorum (Heimatphotographie)*, „*Studia Litteraria et Historica*” nr 9, s. 1–134, [on-line:] <https://archive.org/details/slh.2266> (dostęp: 1 VIII 2021).
- JANICKA E., ŻUKOWSKI T., 2016, *Przemoc filosemicka? Nowe polskie narracje o Żydach po roku 2000*, Warszawa.
- KAPRALSKI S., 2016, *Żydzi i zagłada w polskich kulturach pamięci: między antagonizmem i agonem*, „*Teksty Drugie*” nr 6, s. 346–357.
- KEFF B., 2020, *Strażnicy fatum. Literatura dekad powojennych o Zagładzie, Polakach i Żydach. Dyskurs publiczny wobec antysemityzmu*, Warszawa.
- KOWALSKA-LEDER J., DOBROSIELSKI P., KURZ I., SZPAKOWSKA M. (red.), 2017, *Ślady Holokaustu w imaginariu kultury polskiej*, Warszawa.
- MICHLIC J.B., 2011, „*Pamiętanie dla upamiętnienia*”, „*pamiętanie dla korzyści*” i „*pamiętanie, żeby zapomnieć*”: różne modele pamięci o Żydach i Zagładzie w postkomunistycznej Polsce, „*Kultura i Społeczeństwo*” nr 4, s. 225–245.

- MOLISAK A., CZAPLIŃSKI P. (red.), 2019, *Tożsamość po pogromie. Świadectwa i interpretacje Marca '68*, Warszawa.
- Narodowy Korpus Języka Polskiego, praca zbiorowa, red. A. Przepiórkowski, M. Bańko, R.L. Górski, B. Lewandowska-Tomaszczyk, Warszawa 2012.
- NKJP: Narodowy Korpus Języka Polskiego, [on-line:] www.nkjp.pl.
- SJPD: W. Doroszewski (red.), *Słownik języka polskiego*, t. I–XI, Warszawa 1958–1969.
- SJPSz: M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego*, t. I–III, Warszawa 1978–1981.
- ŻUKOWSKI T., 2018, *Wielki retusz. Jak zapomnieliśmy, że Polacy zabijali Żydów*, Warszawa.
- ŻUKOWSKI T., 2021, *Pod presją. Co mówią o Zagładzie ci, którym odbieramy głos*, Warszawa.

Remembrance of Jews in Great Dictionaries of Polish Language: Reconnaissance Abstract

Nine centuries of Polish-Jewish contacts in all spheres of life left a mark in Polish. The author of the article decided to check how great and how durable this trace is, looking in the great dictionaries of the Polish language for units considered as carriers of the memory of Jews. The author asks the question which prejudices the fact that a certain unit of language can be considered as a carrier of the memory of Jews. Also, the author attempts to establish in which linguistic forms this Jewish element can be manifested in dictionaries. The trial analysis examined the presence of 240 carriers of memory (“verbal judaics”), sampled from journals, memoir literature and tourist guides published after 2000, in two dictionaries intended for the mass audience: the *Dictionary of Polish* edited by M. Szymczak, and *An Alternative Polish Dictionary* edited by M. Bańko. It turned out that these dictionaries recorded only 25% of the collected corps of verbal judaics, often depriving the definitions of these units of the Jewish component. The author reflects on the social consequences of this state of affairs and its relationship with the “collective narcissism” of the Polish society and the historical policy pursued by the Polish state.